

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1960.4.02>

«SAKALA» KORRESPONDENTSIST NING MÕISA JA TALU MAJANDUSLIKU VAHEKORRA KAJASTUMISEST TEMAS

E. JANSEN,
ajalookandidaat

Eesti rahvusliku liikumise mitmete veel monograafiliselt läbiuurimata probleemide hulka kuulub ka C. R. Jakobsoni toimetatud ajalehe «Sakala» tegevus. Ometi oli nimetatud ajaleht 1870-ndate aastate lõpul ja 80-ndate algul asetleidnud eesti rahvusliku liikumise suure tõusuaja tähtsamaid avaldusi. Võrdlemisi hiljuti tuli C. R. Jakobsoni tütarde päranduse hulgast päevavalgele «Sakala» arhiiv, mis annab uusi võimalusi süvendatud uurimistööks. Kõnesolev arhiiv sisaldab rohkesti materjali «Sakala» tellimiste kohta, võimaldades jälgida selle ajalehe levikut. Samuti on temas säilinud rohkesti kaastöid, mida «Sakalale» on saanud eesti rahva erinevate klasside ja kihtide esindajailt kõikjalt üle maa, ülekaalukalt siiski talurahvalt ja maaintelligentsilt. Seesugune korrespondents paelub allikmaterjalina tähelepanu mitmest aspektist, olles esmajärgulise tähtsusega allikaks ideoloogiliste ja poliitiliste probleemide uurijaile. Esmajoones aitab see materjal sügavamini mõista «Sakala» tegevust. Ta näitab ühelt poolt seda, missugune oli pind rahvahulkades, millele Jakobson tugines. Selle selgitamiseks tuleb jälgida, kuidas Jakobson kasutas «Sakalale» saadetud kaastööd, kuidas see teda mõjutas. Teiselt poolt aga võimaldab «Sakala» korrespondents jälgida ajalehe enda mobiliseerivat tegevust, sest iga ajaleht organiseerib endale kaastööd. «Sakalale» saadetud kaastöö kogus ja ilme kõneleb selget keelt sellest, missugune oli Jakobsoni ajalehe organiseeriv tegevus ja missugust vastukaja see rahvahulkades leidis.

Nõnda aitab «Sakala» kaastööga tutvumine olulisel määral vastata küsimusele, missugune oli «Sakala» seos rahvahulkadega. See aitab ühtlasi lahendada eesti rahvusliku liikumise üht põhiprobleemi, mis juba ammu on meie vabariigis põletavalt päevakorral, ja nimelt: missuguste klasside ja kihtide huve väljendasid eesti rahvusliku liikumise ideoloogid?

Kuid isegi siis, kui meid «Sakala» üldse ei huvitaks, oleks sellel allikmaterjalil ikkagi väärtust, sest ta peegeldab vahetult rahva suhtumist kaasaja ühiskondliku elu aktuaalsetesse küsimustesse.

Nõnda on «Sakalale» saadetud kaastöö hindamatu väärtusega allikaks eesti rahvusliku liikumise uurimisel.

Majanduslike ja sotsiaalsete probleemide uurijaile annab «Sakala» arhiiv suhteliselt vähem. Kuid ka agraarajaloo või talurahva klassivõitluse uurija ei saa temast mööda minna, sest siin leidub talurahva tegeliku olukorra kohta materjali, mida ametlik statistika ja teised valitseva klassi huvide pitserit kandvad allikad ei sisalda.

Järgnevalt on püütud mõnevõrra jälgida esijoones «Sakala» kaastöö temaatikat, mis kõige hõlpsamini võimaldab valgust heita sellele, kuidas C. R. Jakobson kaastööd kasutas — mida ta avaldas, kuidas avaldas, mida vastas kirjavastustes jne. — ning selgitada «Sakala» organiseerivat ja suunavat tegevust ning selle toimet.

Püüdes «Sakala» korrespondentsi temaatiliselt jaotada tuleks esimesse põhirubriiki arvata need materjalid, mis on suunatud mõisnike majandusliku, poliitilise ja ideoloogilise ülemvõimu vastu kõigis eesti ühiskondliku elu sektorites. Siia kuuluvad kaastööliste kirjutused, mis kõnelevad mõisa ja talu majanduslikust vahekorrast, talurahva õiguslikust olukorrast, moraali, kooli ja kiriku, «Sakala» tagakiusamise jt. küsimustest, samuti poolehoiuavaldused «Sakalale» — neid on õige rohkesti —, mis otseselt või kaudselt rõhutavad lugupidamise põhjusena «Sakala» võitlust mõisnike ja kiriku vastu. Sellesse rubriiki kuuluv materjal on õige rikkalik. Üsna väikese osa «Sakalale» saadetud kaastööst moodustavad materjalid, mis peegeldavad sotsiaalseid vastuolusid eesti rahvuses eneses (kirjutused sulaste ja peremeeste vahekorrast, vallaametnike tegevuse kriitika jne.); samuti vähe on materjale tööliste ja linnaestlaste elust. Ohtralt on aga eesti rahvusliku liikumist valgustavat kaastööd. See jaguneb põhiliselt kahte alaliiki: 1) informatsioon rahvusliku liikumise avaldustest kohtadel (seltside tegevus, muud kultuurielu sündmused jne.), 2) rahva seisukohavõetud seoses rahvusliku liikumise kahe suuna võitlusega (Jakobsoni ja Hurda konflikti puhul, «Sakala» ja «Eesti Postimehe» poleemika kohta, J. W. Jannseni ja Harry Jannseni kohta jne., jne.). Ühe rikkalikuma jaotusena võiks nimetada veel puhtinformatsioonilist materjali kohtadelt õnnetustest ja kuritöödest. Niisugused on siis olulisemad teemad, mida «Sakala» kirjasaatjad käsitlesid.

Omaette tuleb vaadelda rohket ilukirjanduslikku kaastööd «Sakalale». Selle hulgas on ohtralt satiiri («Nalja Marte ja Kalja Päрте»), iseäranis palju aga patriootilise sisuga luulekatsetusi.

«Sakala» arhiiv ei ole säilinud täielikult. Seda näitab ka käsikirjalise kaastöö, avaldatud sõnumike ja kirjavastuste võrdlemine; tihtilugu ei leia trükitud teatele või kirjavastusele arhiivist vastet. Käesoleva artikli kirjutamise ajal oli säilinud kaastööstki a m m e n d a v a ülevaate saamine raskendatud, sest antud materjali, mis käesoleval ajal asub deponeerimise korras ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuseumis, ei olnud sel ajal veel korrastatud. Osa teorenti käsitlevat materjali aga asub praegugi veel C. R. Jakobsoni talumuseumis Kurgjal, mis on uurijale raskesti kättesaadav ja kus puuduvad nõuetekohased säilitamistingimused. Kuid praeguseski olukorras peaks olema lubatud teha selle kaastöö temaatika suhtes mõningaid üldistusi, kuna võib arvata, et olemasoleva ja kasutatud kaastöö kaunis suure mahu tõttu kajastuvad tema iseloom ja küsimuste üldised proportsioonid tõele vastavalt.

Alljärgnevas on «Sakalale» saadetud kaastööd käsitledes piiratud esialgu ainult ühe probleemiga, nimelt: kuidas kajastusid temas mõisa ja talu majanduslikud vahekorrad.

Historiograafiat käsitletaval probleemil õieti polegi. Meil ei ole siiani ilmunud ühtki spetsiaalselt «Sakalale» pühendatud teaduslikku käsitlust, rääkimata uurimustest temale saadetud kaastöö kohta. Üldisi hinnanguid C. R. Jakobsonile ja seoses temaga ka «Sakalale» anti muidugi juba kodanlikul ajal. Tollal oli eesti rahvusliku liikumise viljaka uurija H. Kruusi üheks teeneks see, et ta erinevalt idealistlikust ajaloo-

käsitlusest püstitas «Sakala» sotsiaalse baasi probleemi. Otseselt «Sakalale» on selleaegsetest töödest pühendatud üksnes A. Palmi huvipakkuv ülevaade «Sakala» kirjavastustest.¹

Nõukogude uurijatest on «Sakala» kohta eriartikli avaldanud J. Peegel, kes põgusa analüüsi abil annab sellele ajalehele hinnangu eesti ajakirjanduse ajaloo seisukohalt,² õigesti rõhutades selle ajalehe murrangulist osa eesti rahvusliku ajakirjanduse arenemiskäigus. Riivamisi puudutab autor ka «Sakala» sotsiaalse baasi probleemi ning märgib, et Jakobson orienteerus majanduslikult iseseisvaks muutuvale taluperemehele, keda J. Peegel ekslikult peab antifeodaalse liikumise peamiseks kandvaks jõuks.

Suures laastus on «Sakalat» iseloomustatud nii Eesti NSV ajaloo ja kirjanduse üldkäsitlustes kui ka rahvusliku liikumise üksikprobleeme vaatlevates artiklites, eeskätt A. Vassara, H. Kruusi, L. Loone ja nende ridade kirjutaja poolt. Need autorid on enam-vähem ühel meel selles, et «Sakala» oli oma olemuselt demokraatlik, et sellel ajalehel oli tihe seos talurahva laiade hulkadega ning et ta omalt poolt avaldas neile tunduvat mõju. Seejuures rõhutab H. Kruus teistest nimetatud uurijatest mõneti erinevalt, et Jakobson oli kodanlik ühiskonnategelane, kelle poliitika tugines eeskätt taluperemeestele, kuid kes piiratud sotsiaalsest baasist hoolimata saavutas silmapaistvaid tagajärgi feodalismivastase võitluse muutmisel üldrahvalikuks ja rahvuslikuks.³

Nii püsib meil tänini päevakorral küsimus: kellele konkreetselt toetus ja apelleeris «Sakala»?

«Sakala» programmi ja tegevuse pealiskaudnegi vaatlemine ei luba kahelda tema demokraatlikkuses. Kuid üksnes «Sakala» tegevuse ja kaastöö põhjalik analüüs võimaldab meil täpselt ja ammendavalt selgitada tema sotsiaalse baasi küsimuse. Alljärgnevate ridadega püütaksegi teha esimene samm selles suunas. Vaatluse alla on võetud esialgu küll üksnes osa «Sakala» kaastööst, kuna see aga puudutab eesti küla majandusliku ja sotsiaalse arenemise kõige valusamaid probleeme, siis peaksid sellegi analüüsi tulemused aitama kaasa meid huvitava suure põhiküsimuse valgustamisele.

«Sakala» kaastöö kasutamise jälgimisel tekivad veel mõningad lisaprobleemid. Näiteks: teatavasti ei toimetanud Jakobson «Sakalat» üksi. Tema abilisteks olid 1880.—1881. aastal Jaak Järv ja 1881.—1882. aastal Jakob Kõrv, mõlematest said 80-ndatel aastatel ajalehtede toimetajad. Nende «Sakala» toimetuses töötamise täpset aega ei ole allakirjutajal õnnestunud kindlaks teha, kuid Järv paistab olevat töötanud peaaegu kaks aastat.⁴ Kõrv kurdab «Sakala» toimetuses töötades mitmel korral, et Jakobson on ära ja tema peab üksi «Sakalat» kirjutama.⁵ Ei ole siiski põhjust arvata, nagu oleksid nad Jakobsonist erinevat suunda läbi viinud või viia tahtnud. Niipalju kui teada, oli Jaak Järv igati Jakobsoni ideekaaslane; pealegi, nagu näitavad ta kirjad «Sakala» perioodist, ei teinud ta midagi Jakobsoni tahtmise vastu. Ka J. Kõrvi seisukohad agraarküsimuses ning Baltimaade seisusliku korra suhtes ei paista sel

¹ A. Palm, Ajalehe kirjavastus kui polemiseerimisvahend ja kultuuridokument. «Eesti Kirjandus» XXXI, 1937, nr. 7, lk. 329—346; nr. 8, lk. 393—408.

² J. Peegel, C. R. Jakobsoni «Sakala» osa eesti ajakirjanduse ajaloos. «Looming» 1957, nr. 3, lk. 449—455.

³ H. Kruus, C. R. Jakobson rahva feodalismivastases võitluses. Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, Tallinn, 1957, lk. 277.

⁴ Vrd. ka J. Järv J. Lambale 26. veebr. 1893. — KM KO, f. 75, m 1:22.

⁵ J. Kõrv M. Veskele 11. apr. ja 26. dets. 1881. — KM KO, Kurgja fond.

ajal Jakobsoni omadest oluliselt erinevat. Seetõttu ei annaks vist küll tulemusi erinevate joonte otsimine Jakobsoni ja «Sakala» toimetuses töötanute juures.

«Sakala» toimetamistööd hinnates tuleb kindlasti silmas pidada neid kitsaid piire, mida tolleaegsele legaalsele ajalehele seadis tsensuur. Liiasi on tegemist säärase ajalehega, mille väljendusi mitmelt poolt õige terase ja kurja pilguga jälgiti. «Sakalast» ju lausa otsiti «kahtlasi» väljendusi, mis võisid «vaenu õhutada seisuste vahel», õõnestada riigivalituse ja kiriku autoriteeti, ning püüti nende abil Jakobsonile silmust keerrata. Balti-saksa mõisnikud ja pastorid tegid kõik, et «Sakalat» hävitada.⁶ Ka kirjasaatjad olid alatises tagakiusamisohus; sellest kõnelevad nad ise õige sageli kirjades «Sakalale», paludes enamasti kaitsta oma anonüümsust. Eriti kannatasid koolmeistrid oma ülemuste — pastorite — läbi. See aga ei suutnud pidurdada kaastöö kasvu. Me leiame «Sakalale» saadetud kirjades õige teravaid väljendusi kaasaja hädade ja nende hädade põhjustajate aadressil. Siiski võis teadmine, et range tsensuur on olemas, samuti hirm tagakiusamise ees, kaastööle mõnigi kord oma pitseri vajutada. Kuid teiselt poolt olid just isiklikult kogetud ülekohus ja tagakiusamine need, mis sageli sundisid sulge kätte võtma.

*

Vaadeldes mõisa ja talu majandusliku vahekorra peegeldumist «Sakalale» saadetud kaastöös, näeme kohe, et õige rohkesti leidub kirju, mis kõnelevad mõisniku ja talupoja vahelistest rendisuhetest. Kaaluv enamik neist käsitleb nimelt teorendi küsimust. Sellesisulised kirjad on kõigi majandusküsimusi puudutavate materjalide hulgas täielikus ülekaalus, moodustades ühe suurema alajaotuse «Sakala» temaatikas üldse.

C. R. Jakobson ise oli selles küsimuses tähelepanuväärselt aktiivne. 1878. aasta sügisest alates hakkas ta «Sakalas» teorendi rakendamise kohta avaldama faktilist materjali, mida varustas omapoolsete kommentaaridega. Esimese vastava sõnumiku leiame 1878. aasta 4. novembri «Sakalast». See kõneleb teoorjusest Läänemaal, mille tagajärjel talupojad langevad «iga aastaga ikka vaesema oleku sisse». Jakobson on lisanud kirjasaatja materjalile märkuse, et «parandamist läheks... selles eesnimetatud tükis küll hädasti vaja»,⁷ väljendades sel kombel küllalt selgesti oma seisukohta antud küsimuses. Varsti ilmus taoline sõnum ka Harjumaal kohta: teorendi suurendamisest tingitud häda olevat siin nii suur, et jälle hakkavat paljud talupojad väljarändamisest juttu tegema.⁸ 1879. aasta algul kõneldi uuesti teoorjusest Harjumaal, seekord kirikumõisas. Siin oli pastor valla poolt senini kirikumõisale vabatahtlikult tehtud sõnnikuveopäevad sunduslikuks muutnud. Kui peremehed sõnnikuveole ei läinud, määras haagikohtunik neile igaühele 3 rbl., vallaametnikele aga 6 rbl. trahvi.⁹ Nagu juba 1879. aasta mais Jakobsonile teatati, töid need Harju- ja Läänemaal esineva teoorjuse vastu suunatud kirjutused talle kohe laia populaarsuse Eestimaa kubermangu talupo-

⁶ Vrd. selle kohta H. Kruus, Liivimaa rüütelkonna võitlus eesti rahvusliku trükisõna vastu aastail 1879—1883. Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, lk. 172 jj.

⁷ J. T. Lääne maakonnast. «Sakala» 4. nov. 1878. Vaste arhiivis leidmata.

⁸ -g. Harjumaalt. «Sakala» 23. dets. 1878. Vaste leidmata. «-g» märgiga kirjutab «Sakalale» Jaan Doornberg Kuusalu kihelkonnast. Vrd. nimetatud kiri 6. jaan. 1879. — KM KO, Kurgja fond.

⁹ Tallinnamaalt. «Sakala» 27. apr. 1879. Vaste: talurentnik Jaan Doornberg Kuusalu kihelkonnast Kiiu vallast, 23. märtsil 1879 (KM KO, Kurgja fond). Jutt on niisiis praost Kentmanni, Jakobsoni hilisema kurja vastase kirikumõisast.

gade hulgas, kes tema ajalehte «enam veel austavad kui Riimaa talupojad».¹⁰

Nähtavasti inspireerisid avaldatud sõnumidki kirjasaatjaid edasiseks kaastöökse selles küsimuses. 1878. aasta lõpul ja järgmise algul on «Sakalale» hakanud saabuma järjest rohkem sõnumeid rõhuva teoorjuse kohta Läänemaalt, Järvamaalt ja mujalt Põhja-Eestist, aga ka Lõuna-Eestist. Näiteks Voltveti mõisast kirjutati, et siin olevat «vanaaegne orjapõli veel hirmsal mõõdul valitsemas», kuna «Voltveti valla peremehed kõik oma mõisa teole ja tükki käivad lõikamas, olgu vilja ehk heina tükk».¹¹

Nõnda algas «Sakala» esimeses aastakäigus võitlus teoorjuse vastu. Jälgides, mida Jakobson saadetud sõnumikest avaldas ja kuidas ta seda tegi, peab meeles pidama, et teoorjus oli agraaarsuhete valdkonda kuuluv ohtlik teema, mida tsensor erilise hoolega valvas. Niisuguseid üldistusi, nagu näiteks eespool toodud tsitaadis orjapõlve valitsemise kohta, oli raske avaldada.

1879. aasta mais sulgesid tsaarivõimud balti-saksa mõisnike pealekaebamisel «Sakala». Ajalehe taasilmumisel 1880. aastal jätkus teoorjusevastane võitlus senisest hoopis suurema hooga, kuigi oleks võinud oodata just vastupidist, vähemalt suuremat ettevaatust Jakobsoni poolt. Jakobson hakkas nüüd ikka sagedamini ja selgemini avaldama omapoolseid seisukohti; nii astus ta ägedasti vastu Riia liberaalide ajalehele «Zeitung für Stadt und Land», kus kirjutati, et seadusvastast teorendi ei esinevat.¹² Samuti pidas Jakobson sulesõda «Tallinna Sõbraga», mõisnike eestikeelse käsilasajalehega, kus väideti, et «teoorjust» ei olevat olemas, olevat üksnes «teorent» ja «abitegu», mis eesti talurahvale olla kasulik ja meelepärane.¹³

«Sakala» kirjavastuste kaudu õhutas Jakobson kohtadelt saatma ikka rohkem materjali teorendi kohta. Nii näiteks kirjutab ta ühes niisuguses kirjavastuses: «Täna väga. Soovida oleks, et ka mujalt meile veel seesugusi selgeid sõnumeid teo-orjuse kohta tuleks.»¹⁴ Ühtlasi nõudis ta sõnumikes põhjalikkust ja täpsust;¹⁵ kirjasaatjad pidid muuhulgas ka «üles andma», «kuidas enne seal teo-orjus vakuraamatute järele olnud ja kuidas teo-orjus viimaste aastate ajal suuremaks tõusnud».¹⁶ Asja seaduslikku külge ei tundnud Jakobson ilmselt kuigi hästi, püüdis aga selles endale selgust muretseda. Nii palus ta 1880. aasta algul üht kirjasatjat, et see saadaks talle patendi teoorjuse keelamise kohta.¹⁷

Ülaltoodu põhjal võib järeldada, et Jakobson plaanitses juba 1880. aastal suuremat aktsiooni teorendi vastu. Meil ongi siin tegemist sama aktsiooni algusega, mis 1881. aastal hoogsalt edasi arenes, millesse lülitusid ka põllumeeste seltsid ja mille üheks tähelepandeva- maks sammuks oli eesti saadikute esinemine teoorjusevastase deklaratsiooniga esimesel põllutöökongressil Riias.

Teorendi vastu välja astuma õhutasid Jakobsoni ka teised eesti rahvusliku liikumise tegelased. Nii kirjutab talle näiteks Mihkel Veske: «Tal-

¹⁰ Jakob Kõrv C. R. Jakobsonile (ilmselt oma venna, Porkuni kooliõpetaja Johannes Kõrvi informatsiooni põhjal) 13. apr. 1879. — KM KO, Kurgja fond.

¹¹ T. Tomson Voltvetist, 3. märtsil 1879. — KM KO, Kurgja fond.

¹² «Sakala» 22. märtsil 1880.

¹³ «Sakala» 29. märtsil, 5. apr., 3. mail 1880 jm.

¹⁴ Kirjavastus 231, J. K. M-l. «Sakala» 26. apr. 1880. Vaste leidmata.

¹⁵ Näit. kirjavastus nr. 238, A. T. K-l. «Sakala» 3. mail 1880 (vastus A. Tidole Kudinalt); kirjavastus nr. 232, A. H. P-s. Sealsamas (vastus A. Heinbergile Pollist); kirjavastus nr. 291, A. P. R-s. «Sakala» 31. mail 1880, vaste leidmata.

¹⁶ Kirjavastus nr. 613, J. L. M-s. «Sakala» 6. dets. 1880. Vaste leidmata.

¹⁷ Koolmeister H. Gerretz Kabalast Laevaküläst, 15. veebr. 1880. — KM KO, Kurgja fond.

linnamaa rendikontrahtidest on vaja «Sakalas» kirjutada pea, tublisti ja sagedasti. Kontrahid rudjavad Tallinnamaa talupoegi hirmsal viisil.»¹⁸

Neil aastail (1880—1881) avaldas Jakobson kõnesolevas küsimuses siiski üsna vähe sõnumeid kohtadelt. 1881. aastast leiame vaid paar seesugust. Nii näiteks on, jällegi ajalehega «Zeitung für Stadt und Land» polemiseerides, toodud andmed teorjusest Karksis, nimelt Kiini talu koormise kohta.¹⁹ Selle sõnumi puhul tekkis «Sakalal» poleemika Karksi mõisa valitseja Winckleriga, kes püüdis avaldatud andmeid valeks kuulutada.²⁰

Mõnikord on Jakobson sõnumite avaldamiseks kasutanud kirjavastust. Olgu siinkohal alla kriipsutatud, et tema kirjavastustel on tihtigi artikli väärtus.²¹ Näiteks: «Seda ei teadnud meie seiemaale sugugi, et Tarvastus ka teo-orjus seesugusel mõõdul valitsemas on.»²²

Kogudes süstemaatilisel vastavat materjali on Jakobson mitmel korral töötanud teorjuse küsimust «Sakalas» pikemalt ja põhjalikumalt käsitleda. Kirjavastustes lubas ta teorendi kohta saadetud materjali enamasti kasutada «omal ajal» ja «omas kohas» või kui «õige aeg» tuleb.²³ Üks kirjasaatja kuulnud, et Jakobson kogub andmeid «juhikõne tarvis «Orjusest meie maal»» ning pakkus omalt poolt vastavaid teateid.²⁴ Jakobson vastas talle: «Olge nii head ja saatke neid teatusi nii pea, kui võimalik.»²⁵ Ei tohiks olla kahtlust, et Jakobson tõepoolest plaanitses teorjust käsitleva suurema ülevaatliku artikli kirjutamist. Miks me aga siis Jakobsoni-aegses «Sakalas» säärast ei leia? Näib, et ta seda vastutusrikast ülesannet, mille juures ka tsensuurinõudeid piinlikult arvestama pidi, suure töökoormuse tõttu lihtsalt edasi lükkas ja lõpuks ei jõudnudki täita. Tabas teda ju surm keset kõige pinevamat tööhoogu.

Materjali aga kogunes «Sakalale» selles küsimuses õige palju, üks näide teisest eredam. Juba 1879. aasta lõpul, kui «Sakala» taasilmumises veel kindel ei võidud olla, algas sellesisulise kaastöö saatmine. Tapalt kirjutati näiteks: «Tallinnamaal on teorjus igas vallas ja nii raske, et seda ei jõua välja kanda.»²⁶ 1880.—1881. aastal aga laekus teorjusevastaseid kirjutusi massiliselt.

Kuni Jakobsoni toimetustöö lõpuni läkitati «Sakalale» andmeid teorendi kohta, sealhulgas rendilepinguid ja nende ära kirju, peaaegu kõikjal Eestist. Põhja-Eesti osas on sedalaadi materjale saabunud Harjumaalt Maardust (Jõeletme khk.), Vihterpalust (Harju-Madise khk.) ja Rapla kihelkonnast; Järvamaalt — Kurisoo mõisast (Järva-Madise khk.), Roosnalt ja Tapalt (Ambla khk.); Virumaaalt — Palmsest (Kadrina khk.), Lagena vallast (Vaivara khk.), Väike-Maarja kihel-

¹⁸ M. Veske C. R. Jakobsonile 5. nov. 1880. — KM KO, Kurgja fond.

¹⁹ «Sakala» 9. juunil 1881. Arhiivis leidub vaid M. Suurmetsa kiri 28. maist 1881, milles öeldakse, et Karksi peremehed kavatsesid Viljandisse tulla, kaasa võttes oma «orjuse kontrahid».

²⁰ «Sakala» 15. aug. 1881.

²¹ Vrd. A. Palm, Ajalehe kirjavastus kui polemiseerimisvahend ja kultuuridokument, lk. 330, 332, 334 jj.

²² Kirjavastus nr. 560, J. P. T-s. «Sakala» 31. okt. 1881. Arhiivis leiduvad Tarvastu mõisa «töökontrahid», missuguste alusel olevat orjanud mõisat 6 vakutalu. Saatjat pole märgitud.

²³ Näit. vastus A. Engblomile Vihterpalust, 10. juunil 1881 (KM KO, Kurgja fond), kirjavastus nr. 361. «Sakala» 15. juunil 1881; vastus M. Tõnissonile, 18. mail 1881 (KM KO, Kurgja fond), kirjavastus nr. 370. «Sakala» 15. juunil 1881; ja paljud teised kirjavastused.

²⁴ Koolmeister Jüri Orgussaar Kuigatsist, 22. dets. [1880]. — Kurgja muuseum.

²⁵ Kirjavastus nr. 107, J. O. K-s. «Sakala» 7. veebr. 1881.

²⁶ Kõrtsmik Jakob Jutmann Tapalt, 29. dets. 1879. — KM KO, Kurgja fond.

konnast, Sallast ja Kärust (Simuna khk.), Iisaku kihelkonnast ja Oru vallast (Nigula khk.); L ä ä n e m a a l t — Vaiknalt (Kullamaa khk.), Vatlast ja Lihula mõisast (Lihula khk.), Vigala kihelkonnast, Hiiu-Kärdlast, Matsalust (Karuse khk.), Oidrema mõisast (Mihkli khk.). Ka S a a r e m a a l t tuli seesuguseid teateid. Lõuna-Eestist tuli kirju P ä r n u m a a l t Voltveti ja Jäärja mõisast ning mujalt Saarde kihelkonnast, Karksi kihelkonnast, Uue-Karistest (Halliste khk.), Surju ja Uulu vallast (Pärnu khk.); Viljandimaalt — Kabala vallast (Pilistvere khk.), Võisiku vallast (Kolga-Jaani khk.), Olustverest (Suure-Jaani khk.) ning Põltsamaa, Tarvastu ja Helme kihelkonnast; T a r t u m a a l t — Vaimastverest (Laiuse khk.), Alatskivilt (Torma-Lohusuu khk.) ja Kudinalt (Tartu-Maarja khk.); V ö r u m a a l t — Ohukatsi mõisast (Karula khk.), Kiioma mõisast (Põlva khk.), Erastvere vallast (Kanepi khk.) ja Sangaste kihelkonnast. See loend pole «Sakala» arhiivi mittetäieliku säilimise tõttu muidugi ammendav. Kuid ta räägib kindlalt ühest ja kõige olulisemast faktist: «Sakala» poole pööruti kõikjalt üle maa. Mitmed kirjasaatjad, nagu juba eespool toodud näidetest on selgunud, kõnelevad teorendi üldisest levikust mõne maakonna või kogu kubermangu ulatuses, seda eriti Põhja-Eesti suhtes. Nõnda võis Jakobson «Sakalas» põhjendatult kirjutada: «Meil teab ometi iga laps, et Liivimaal veel suure hulga mõisades ja kirikumõisades teo-orjust leida on, Tallinnamaal aga see teo-orjus veel läbikaudu igal pool valitseb.»²⁷

«Sakalale» saadetud kirjad sisaldavad rohkesti konkreetseid andmeid teorendi suuruse kohta, tihti saadeti Jakobsoni soovile vastavalt rendilepinguid või nende ära kirju. Kahjuks aga on saadetud andmed sageli ebatäpsed: ei ole märgitud talu suurust või seda, kas talu asub talu- või mõisamaal jne. Enamikus kirjades kaebasid talupojad mõisnike omavolitsemisest tingitud äärmiselt segase olukorra üle rendilepingute osas. Kurdeti, et mõisnikud suruvad talupoegadele peale segarendilepinguid²⁸ (ilmselt seadusvastaseid); tihti aga polegi talupoegadel lepinguid, või on need kohtu poolt kinnitamata.²⁹ Ühel ja samal talul esineb kahekordseid lepinguid: ametlik, raharendileping, ning teine, kus rent kas osaliselt või isegi terves ulatuses on ümber arvestatud tööks.³⁰

Rohketele selletaolistele kaebustele tuginedes võiski Jakobson «Sakalas» korduvalt teravate sõnadega paljastada tohutut segadust rendilepingute osas. Kui Liivimaa kuberner 1881. aastal (nähtavasti eesti põllumeeste seltside saadikute esinemise mõjul) saatis ringkirja kihelkonna-kohtutele manitsusega mitte kinnitada teoorjust sisaldavaid rendilepinguid, siis arvas Jakobson «Sakalas», et seesugune meeldetuletus võib aidata seal, kus rendilepinguid kihelkonna kohtutes kinnitatakse. Kuid ta lisis, et «suurem jagu neid orjuse kontraktisi ei ole aga sugugi kihelkonna kohtutes kinnitatud». Edasi iseloomustas ta olukorda rendilepingute osas järgmiselt: 1. «Talupoegadel on kahed kontraktid, kellest raharendi kontrakt kihelkonna kohtus kinnitud on, teoorjuse kontrakt aga paljalt valla kohtu ees.» 2. «Talupoegadel on üksi orjuse kontraktid käes, aga nad on paljalt kogukonna kohtu ees kinnitatud.» 3. «Talupojad tee-

²⁷ «Sakala» 22. märtsil 1880.

²⁸ Näit. A. Heinberg Pollist, 10. apr. 1880; M. Viljak Mihklist, 27. apr. (aasta-
arvuta); K. Kingissepp Kuressaarest, 19. juulil 1881; T. Liliensfeld Vigalast, 28. juulil
1881; G. C. Otsavel Pärnust, 13. sept. (1881?). — KM KO, Kurgja fond.

²⁹ Päriskohapidaja J. Tomson Vaimastverest, 29. jaan. 1880. — Kurgja muuseum;
J. Triebstok Salast, 9. juulil 1880. — Kurgja muuseum; M. Tõnisson, 18. mail 1881 jm. —
KM KO, Kurgja fond.

³⁰ Samuel Taevere, kihelkonna koolipoiss Olustverest, dateerimata (Navesti v.
kohta). — Kurgja muuseum.

vad orjust, ilma et neil mingisugust kontrakti oleks.»³¹ See iseloomustus baseerus paljudelt kirjasaatjatelt saadud andmetel.

Mõningatele sellesisulistele kirjadele reageeris Jakobson ka sel kombel, et «ässitas» rentnikke keelduma seadusvastastest lepingutest. «Seesugused teo-orjuse kontraktid on seaduse poolest keelatud,» märgib ta näiteks ühes kirjavastuses. «Kui Teie mõisahärra neid tänavu Jüripäeval teile lubab anda, siis ei või nad kohtu poolest kinnitatud kontraktid olla, sest et keegi kohus seesuguseid seadusevastalisi kontrakte ei tohi kinnitada.»³² Mõistagi, et niisugusel kirjavastusel oli jällegi sõnumi väärtus.

Kirjasaatjad kurtsid oma kirjades, et tihti sunnib neid vaesus segarendiga nõustuma.³³ Teisalt aga kirjutati, et mõisnikud ei võta raha vastu, kui talupojad seda pakuvadki, või siis nõuavad töö asemel rahaga tasumise puhul tublisti kõrgemat renti.³⁴ Tavaline oli tõrkujate taludest väljakihutamine, mida tihti tehti õige toorel kombel.³⁵ Iseäranis vihastas mõisnikke see, kui mõned talupojad katsusid kõrgemalseisvatelt organitelt abi otsida. Üheks ilmekaks näiteks sellest on Kabala valla (Pilistvere khk.) Laeva ja Rassi küla peremeeste lugu, mille kohta on «Sakala» arhiivis andmeid. Mõisnik Vietinghoff oli 1868. aastal viinud oma talud üle «puhtale raharendile», mis kestnud viis aastat. Siis hakatud raharendi kõrval uuesti teorenti nõudma, misjuures vormikohaseid rendilepinguid ei olevat sõlmitud. 1879. aastal, kui saabus uute lepingute sõlmimise tähtaeg, hakati peremeestelt nõudma teorenti õige suures ulatuses, sealjuures püüdis mõis jällegi hoiduda vormikohastest lepingutest. Peremehed pöördusid kubeneri poole, kes aga teatas, et küsimus kuulub kohalike kohtuasutuste kompetentsi. Talupojad jäid seega täiesti sõltuvaks kohaliku mõisniku meelevallast; nende esindajateks valitud peremehi hakati eriti halastamatult taga kiusama.³⁶

Nagu Liivimaa kubernerile saadetud Jakobsoni käekirjaga kirjutatud kaebusest nähtub, püüdis viimane tagakiusatuid abistada.³⁷

Tõenäoliselt Kabala peremeestele osutab ta ka «Sakalas», kõneldes kolmekümnest peremehest, keda kuberner neid rõhuva teoorjuse asjus käskinud kohalikest kohtutest õigust otsida, keda aga ühest instantsist teise saadeti ja kelle juhid taludest välja tõsteti. See oli Jakobsonile konkreetseks argumendiks Riia ajalehe «Zeitung für Stadt und Land» vastu, kus väideti, et kui meie maal esineks seadusvastast teoorjust, tarvitseks talupoegadel sellest vabanemiseks vaid kohtu poole pöörduda.³⁸

Hoolimata mõisa survevahenditest, esines teorendist keeldumisi ikka uuesti, samuti pöörduti mitmelt poolt ikka ja jälle «Sakala» poole kaebustega teokoormise suurendamise kohta. Väga sageli kaevati, et mõisnikud püüavad raharenti uuesti teotööga asendada. Hirm tuleviku pärast ajas rentnikke ja neile kaasatundvaid maaharitlasi pöörduma «Sakala» poole, nagu seda tegi näiteks üks Simuna kihelkonna mees, kes kirjutas: «Enne oli seesama kohtade peal aga pool sest abiorjusest, nüüd näitab see

³¹ «Sakala» 9. juunil 1881.

³² Kirjavastus 149, J. L. W-k. «Sakala» 29. märtsil 1880. Vaste leidmata.

³³ Näit. Võisiku valla Röstla küla Otsa talu sulane Jaan Susi, 9. nov. 1880 (Kurgja muuseum) jt.

³⁴ Näit. J. Tomson, 29. jaan. 1880 jt. — Kurgja muuseum.

³⁵ Näit. Jaan Susi, 9. nov. 1880. — Kurgja muuseum; M. Viljak Mihklist, 27. apr. (aastaarvuta); kihelkonna koolipoiss S. Taevere Olustverest, 3. märtsil 1881 jt. — KM KO, Kurgja fond.

³⁶ Kabala valla Laeva ja Rassi küla peremeeste alandlik palve kindralkubernerile 13. nov. 1879; koolmeister Gerretz (-ee-) Laevas 15. jaan. 1880. — Kurgja muuseum.

³⁷ Kabala valla talurentnike Jüri Kärbi ja Mihkel Sihveri kaebus Liivimaa kubernerile, dateerimata. — Kurgja muuseum.

³⁸ «Sakala» 22. märtsil 1880.

nagu enam ausse tõstetama ja nagu seaduseks tehtama. Kehvad on meie peremehed ja vaeses korras meie taluhood, on tänavu aastalgi mitmel rent võlgu jäänud.»³⁹ Kirjanik Jakob Pärn kirjutas Läänemaalt, et Lihula, Matsalu ja Oidrema mõisates «litsutakse rahvale nüüd... teu orjus, see on abi orjus selga... Rahvas kisendab, aga ei või senna vastu ühtegi parata.»⁴⁰ Ühes teises «Sakalale» saadetud käsikirjas tegi Pärn veel üldistuse: «Väga kurvastuse väärt on aga ilmumised, et puhta rendi peremehed jälle abiteo rentnikuteks ümber muudetakse ja kes niisugust valmis tehtud kontrahiti mitte vastu ei võta, omast kohast hulkuma saadetakse.»⁴¹ Vabandades Jakobsoni ees, miks Matsalus ajalehti ei tellita, kirjutas «Sakalale» õige ilmekalt olukorrast Matsalu vallas teinegi kirjasaatja: «Praegu ei ole meie vallas mitte kümnet talupoega, kellel kinnitatud kontrahid on. Härra pani peremeestele abiorjuse peale, keegi ei võta selle abiorjusega ühes kontrahiti vastu, kõik talupojad on justkui joobnud kanad, ei tea keegi, mis kevadeks saab.»⁴² Virumaalt kirjutati teorendi pealesundimisest Avanduse vallas (Simuna khk.); kui talupojad «abitegu» sisaldavaid rendilepinguid vastu ei võtnud, kõrgendati kõvasti raharenti.⁴³ Liivimaa kubermangust kirjutas samast nähtusest Roela mõisas (Palamuse khk.) A. Tido.⁴⁴

Ka kirikumõisatele tehtavate teopäevade vastu võtsid mitmed korrespondendid vihaselt sõna.⁴⁵ Jakobson on niisuguseid sõnumeid meel- sasti avaldanud.⁴⁶

Sageli kirjutati «Sakalale» sellest, et teorjuse all kannatas eriti kehvtalurahvas. Nii saatis alaline kirjasaatja J. Härms Tallinnast «Sakalale» «Harju Adami» pseudonüümi all artikli, mille koolmeister Kaares olevat «üles võtnud». Siin kõneldakse teorjusest Maardu vallas, eriti vähema maaga meestest, kes kogu rendi peavad õige odavalt hinnatu teotööga tasuma. Kui keegi aga julgeb kergendust paluda, peab ta haagi-kohtuniku ees vastust andma; möödunud sügisel istunudki mitu meest kinni.⁴⁷ Th. Jaanvärk Tallinnast, õige produktiivne «Sakala» kaastööline, kirjutas, et rentnikel-peremeestel on vähemasti rendilepingud, mis nii raha- kui ka teorendi suuruse kindlaks määravad. Aga peale nende on «üks suur jagu rahvast, kellel raharendist ega «abiteust» sugugi juttu ei ole, vaid kes ilma piireta peavad orjama»; need on inimesed, kes «hütikeste sees elavad».⁴⁸ Kirjasaatjad tahtsid sellega öelda, et pop-

³⁹ J. Triebstoki kiri 9. juunist 1880. — Kurgja muuseum.

⁴⁰ J. Pärn Lihulast, dateerimata. — KM KO, Kurgja fond.

⁴¹ J. Pärn, Teorjus, segarent ja puhasrent. Dateerimata käsikiri. — KM KO, Kurgja fond.

⁴² T. Vaby Matsalust, 21. dets. 1880. — KM KO, Kurgja fond.

⁴³ Mihkel Krickmann, pärisloha peremehe poeg Käru Peetsul, 24. veebr. 1881. — KM KO, Kurgja fond.

⁴⁴ A. Tido kirja fragment, dateerimata. — KM KO, Kurgja fond.

⁴⁵ Näit. Jaan Doornberg Kuusalu kihelkonnast Kiiu vallast, 23. märtsil 1879; Fr. Kärner Alatskivilt, 10. nov. 1880. — KM KO, Kurgja fond; -o [A. Tido] Kudinalt, 8. apr. 1880. — Kurgja muuseum; jt.

⁴⁶ Näit. sõnum teorjusest kirikhärrale H[elme(?)] kihelkonnas Viljandimaal. Võlgujäetud tööpäevade tasumiseks korraldati ühele peremehele oksjon. «Sakala» 18. juulil 1881. Vaste leidmata.

⁴⁷ Harju Adam, dateerimata [1880. a.]. — Kurgja muuseum. Vt. kirjavastus 304, J. H. T-s. «Sakala» 14. juunil 1880.

⁴⁸ Th. Jaanvärk Tallinnast, 3. nov. 1880. — KM KO, Kurgja fond. Nimetatu on sel päeval saanud õige mahuka käsikirja, milles ta arutleb süüdistust, et eesti rahvas liiga palju kõrtsis käivat. Th. Jaanvärk leiab, et süüdi on siin kõrtside omanikud, mitte rahvas. Ta analüüsib õige pikalt eesti talurahva olukorda ning avaldab kehtiva korra kohta teravat kriitikat. Jakobson tänab kirjavastuses korrespondenti suure vaeva eest, lubab mõnda osa tarvitada ja kirja teel pikemalt vastata. Kirjavastus nr. 606, «Sakala» 6. dets. 1880.

sid ja vabadikud on see osa talurahvast, kes alles kõige lootusetumalt mõisa küüsis vaevleb, kõige rängemini on orjastatud. Oige naiivselt väljendas seda üks kirjasaatja Läänemaalt, leides, et pärismaapidajatel, rentnikel, sulastel ja linnarahval olevat juba «kaunis priius», saunameeste elu aga «kipub siin Läänemaal mõnes kohas küll vana teu orjusega ühesuguse järje peale tõusma».⁴⁹ Teoorjuse pealesurumisest saunameestele kirjutati veel Pärnumaalt Uulu vallast.⁵⁰ Kiioma valla (Põlva khk.) koolmeister saatis selle valla vabadike «teoorjuse kontrahi» ja lisis, et vabadikel pole kuskile minna, sest sama lugu on igal pool. Tao-line olukord olevat ka kirikumõisates, nii et sealsed vabadikud ütlevad oma isanda kohta: «Pühapäeval olen kirikusaks, argipäeval sundija mõisahärra.»⁵¹

Ka kehvtalurahva häda kajastavatesse sõnumitesse suhtus Jakobson tähelepanelikult. Temantile näiteks vastas ta: «Saame sellest haledast loost rääkima.»⁵² «Harju Adami» kirja lubas ta kasutada siis, «kui teoorjusest räägime»,⁵³ samuti töötas ta Sipelga teateid Uulust tarvitada «tõise kirja sees».⁵⁴ Ometi ei leia me nende sõnumite peegeldumist «Sakalas»; on ilmne, et Jakobson tahtis neidki kasutada selles pikemas käsitluses, millest oli juttu eespool, kuid mis kirjutamata jäi.

«Sakala» arhiivist pärit olev vaadeldud materjal näitab, et Jakobsoni väljaastumistest innustatuna asus rahvas ise suure hooga arendama teorendivastast kampaaniat. Sealtsamast nähtub selgesti, millise hinnangu rahvas teorendile andis: talurahva keskmised ja kehvemad kihid nägid temas ränka koormat, üha uue viletsuse sünnitajat. Kui Jakobson «Sakala» veergudel nimetas teoorjust «nurjatuks olekuks», «mille läbi meie üleüldine põllutöö olek ikka enam mäest tagurpidi alla veereb»,⁵⁵ siis vastas see väide laiade talurahva hulkade arusaamadele.

«Sakalale» saadetud kaastöö näitab, et teorent oli väga laialt levinud nii Eesti- kui ka Liivimaa kubermangus. Juba seaduse piirides oli ta sellal veel võrdlemisi laialt lubatud, eriti Eestimaa kubermangus; mõisnikud aga kasutasid teda rohkesti seadusvastaselt. Kuid «Sakala» kirja-saatjate arvamusel näitavad, et teorent — seaduslikuna või ebaseaduslikuna — oli rahvale ühteviisi rõhuv ja tal oli nii või teisiti, kui kasutada Jakob Liivi sõnu, «vanaaja orja nägu». Jakob Liiv, sellal kooliõpetaja Triigi-Avispeal, kirjutab, et Virumaa mõisaväljadel võib alati näha inimesi salkade kaupa töötamas, mistõttu orjus on väga seda moodi nagu viiekümne aasta eest.⁵⁶

Kogedes omal nahal teorendi orjastavat iseloomu, andis rahvas talle ka poliitilise ökonomia seisukohalt üsna õige hinnangu. Tolleaja teorent oli vormiliselt sageli vaid uuesti tööks ümberarvestatud raharent. Kuid sellise teotöö eest arvestas mõis äärmiselt madalat tasu, kusjuures talupojal sageli polnud üldse võimalik müüa oma tööjõudu mujale kui mõisale, samal ajal aga surusid mõisnikud niisugust teorenti talupojale peale ka oma politsei- ja kohtuvõimu abil. Seega polnud siis enamasti veel tegemist kapitalistliku tööjõu müümisega. Seda kajastabki «Sakala» korrespondents. Tuleb silmas pidada, et isegi selleaegne raharent polnud

⁴⁹ A. Temant Illustest, 15. det. 1878. — KM KO, Kurgja fond.

⁵⁰ J. Sipelgas Uulust, 18. mail 1880. — KM KO, Kurgja fond.

⁵¹ Kiioma valla koolmeister Joh. Auping, 25. det. 1880. — KM KO, Kurgja fond.

⁵² Kirjavastus nr. 23, A. T. I-s. «Sakala» 13. jaan. 1879.

⁵³ Kirjavastus nr. 304, J. H. T-s. «Sakala» 14. juunil 1880.

⁵⁴ Kirjavastus nr. 300, J. S. U-s. Sealsamas.

⁵⁵ «Sakala» 9. juunil 1881.

⁵⁶ J. Liiv Triigist (Virumaal), 16. märtsil 1882. — KM KO, f. 149, m. 19:16. See sõnum, milles arutatakse virulaste elu mahajäämust ning selle esmase põhjusena märgitakse teoorjust, on tsenori poolt terveni maha tõmmatud.

alati veel kapitalistlik rent. Et mõisnikud olid eluliselt huvitatud madalalt hinnatud teotöö säilitamisest, seda rahvas muidugi koges ja mõistis väga hästi. Asjata ei öeldud, et segarent on «mesi suurepõllumehele, aga kihvt veikse põllumehele».⁵⁷ Sellega seoses sai rahvas kogu aeg tunda mõisnikel säilinud sunnivõimu olemasolu. Seisusliku politsei ja kohtusüsteemi tõttu ei saanud talupoeg sageli kätte isegi seda õiguseterakest, mida kehtivad seadused talle oleksid võimaldanud. Omalt poolt juhtis Jakobson «Sakalas» tähelepanu sellele, et mõisnike käes olevatelt kohtutelt pole talupoegadel, kellele seadusvastaselt teorenti peale surutakse, loota mingit õigust; «võibolla, et kui rahukohtud... tulevad, et siis ka seadus enam saab maksuma».⁵⁸ Asjata ei esine «Sakalale» saadetud kirjad küsimused: «Millal lõpeb säherdune vägivald? Millal pääseb eesti rahvas seesuguste timukate küüsis?»⁵⁹

Tuleks kõnelda ka ühest teoreetilisest teoorjuse käsitlest, mis samuti on saadetud «Sakalale». See on nimelt J. Pärna käsikiri, mida eespool juba tsiteerisime. Pärn kirjutab siin, et kui inimkonna minevikus üks suguharu teise ära võitis, pandi võidetuile kaela teoorjus, mis oli neile «põrguks ja teutuse märgiks». «Teoorjus tuli selsamal teel ka eestlaste selga. Saksa rahvas võitis meie esivanemad ära, võtsivad nende maad nende käest ja orjus algas oma hirmsas piinamises, ja kestis nii kaua, kuni Vene valitsus temale [poolenisti]⁶⁰ otsa peale tegi.» Nüüd aga valitseb veel tema poolvend — segarent.⁶¹ Niisuguse kirjutuse avaldamine polnud muidugi üldse mõeldav.

Kuigi talupojad teo- ja segarendile eelistasid «puhast raharenti», ei tule arvata, nagu poleks raharent rahulolematust tekitanud. Nagu eelnevastki nähtub, on «Sakalale» saadetud kaastöös kaebused teorendi üle tihedasti seotud kaebustega rendi röövelliku suuruse üle üldse. Enamasti kurdeti ühes ja samas kirjas, et rent on äärmiselt kõrge ja lisaks tuleb veel tegu teha. Kui pastor Haller «Ristirahva Pühapäeva Lehes» haletses «v a e s e i d «Sakala» järelejooksjaid, kes hirmsat pattu teevad», siis kirjutas anonüümne korrespondent Põhja-Eestist vastuseks: «Nojah, see on teil muidugi teada, et meie Teie raha ja vara kõrval väga vaesed oleme; teie saate iga sedeli ja toimetuse eest ausasti maksetud; aga meie peame maksuma; kallist ja liig rasket mõisa rendid ja veel tegu peale, see orjus ja maks on juba liig kõrge.»⁶² Üks Saaremaa kirjasaatja kurtis, et talupoeg saab maalt 60 vakka vilja, mis kulub oma perele, ning peab seejuures 80 rbl. renti maksuma ja «kes seesuguse kõrge rendi vastu on jüngenud rääkida on kohtut [kästud] hambad kurku lüüa ja kes kontrakti ei tahtnud teha, on kästud vaesemaks teha kui kiriku rott, ja kes maksusi ei jõua maksta, saab head keretäied».⁶³

Pidevalt kaevati rendi kõrgendamise üle. Võisiku vallas näiteks oli üksnes 1879. aasta jakobipäevast kuni 1880. aasta sügiseni (kiri on novembrist) «renti juba 3 korda kõrgemaks... tõstetud, nõnda et see praegu kõigil üle jõu käib ja mitmel koguni v[õi]mata on maksta».⁶⁴ Väike-Maarja kihelkonnast Koonu mõisast kirjutati 1881. aasta algul, et härra on märtsikuus peremeeste teadmata rendilepingud vormistanud, neis 27 rubla võrra renti tõstnud ning vallavanemaga kihelkonnakohtusse

⁵⁷ J. Pärn, Teoorjus, segarent ja puharent. — KM KO, Kurgja fond.

⁵⁸ «Sakala» 22. märtsil 1880.

⁵⁹ J. Tomson Vaimastverest, 29. jaan. 1881. — KM KO, Kurgja fond.

⁶⁰ Raskesti loetav sõna käsikirjas.

⁶¹ J. Pärn, Teoorjus, segarent ja puharent.

⁶² Kiri Tallinnamaalt, 1879. — KM KO, Kurgja fond.

⁶³ Fr. Kingsep Kuressaarest, 6. jaan. 1879. — KM KO, Kurgja fond.

⁶⁴ Otsa talu sulane J. Susi Võisiku vallast, 9. nov. 1880. — Kurgja muuseum

kinnitada saatnud.⁶⁵ Tallinnast kirjutati «Sakalale», et rentide kõrgendamisest olevat peaaegu igast vallast kuulda.⁶⁶

Üheks drastilisemaks näiteks röövelliku rendi tagajärgede kohta, millele ka Jakobson tõsiselt tähelepanu osutas, oli Pärnu linnale kuuluva Reiu mõisa talupoegade lugu. Algul maksnud Reiu talupojad renti 4—5 rubla taalrilt. 1869. aastast alates maksid nad 8, mõned 9—12 rubla; 1880. aastal hakkas Pärnu raad neilt nõudma 15—16, mõnelt isegi 17 rubla taalrilt. Talupojad palusid Pärnu linna magistraati renti alandada, «aga raed ajasid meid toast välja ja ütlesid, kes ei taha renti maksta, mingu kohast välja». Talupojad pöördusid kihelkonnakohtu, edasi kubernerile, siis senati ja siseministri poole Peterburis, aga ei saavutanud midagi. Siis jäi neil veel lootus keisrile ja — Jakobsonile. Viimasele saadetud kirja, milles kirjeldati reiulaste häda, lõpetas Reiu talupoegade esindaja järgmiste sõnadega: «Austatud suur Sakala ja põllumeeste ülemvalitseja. Meie palume teid oma asja peale mõelda... ehk tooks see meile abi, kui teie omas lehes meie häda jutustate või ehk võiks põllumeeste seltsid meie eest ka palveid riigivalitsusele saata.»⁶⁷

1881. aasta suvel leiamegi «Sakala» veergudelt sõnumeid Reiu talupoegadest. Selleks ajaks oli neid tabanud tõsine näljahäda. Jakobson kirjutas, et Reiu vallast on tulnud teateid, mis talle «külmavärina üle ihu on ajanud». Terved perekonnad olla nädalate kaupa ilma leivata; töörahvas ei saavat muud toidupoolist põllule kaasa kui keedetud kuivi kartuleid.⁶⁸ Teated Reiu, millele need sõnumid baseerusid, on «Sakala» arhiivis säilinud; nende koostajaks oli peamiselt Andres Pulk.⁶⁹ Muu seas rõhutati reiulaste kirjades «Sakalale» ka seda, et veelgi rängemini kui talurentnikud, kannatasid Reius näljahäda «kõrvaselajad», s. o. popsid.⁷⁰ Sõnumeid reiulaste häda kohta saatis Jakobsonile ka M. Suigusaar Pärnust. Temagi märkis eriti Reiu popside «otsatut häda», lisades veel, et kui «abi ja kergitust ei tule, siis on vististe rahvas mäsamas».⁷¹

Jakobson püüdis reiulasi abistada, jutustades «Sakala» veergudel nende hädast; nähtavasti on ta esitanud ka palvekirju valitsusasutustele. Kurgja fondis leidub nimelt rida Reiu meeste palvekirju, neist üks Jakobsoni parandustega. Näljahädaliste heaks organiseeris «Sakala» ka korjanduse.⁷²

Valitsev klass püüdis Reiu talupoegi rahule sundida traditsiooniliste meetoditega. Selle kohta leiame «Sakala» arhiivist ilmeka fakti. Nimelt kutsuti Reiu meeste palvekirjade koostaja ja sõnumite saatja Andres Pulk 24. juulil 1881 Pärnu sillakohtusse ja mõisteti talle seal «Sakalale» saadetud «nälja kirja eest» — muidugi tema vastuväiteid kuulamata — 18 hoop. Seega siis ilmselt sõnumi eest, mis avaldati 9. juuni «Sakalas» ning mille mõisnikud laimuks tembeldasid. Soldatite vahel viidud Pulk Pärnu vanglasse, kus teda pekstud parastava sillakohtuniku juuresolekul. Pulk märgib muide, et ka vallavanem olnud võimude poolt ära ostetud

⁶⁵ J. Wehlmann Koonust, 1. apr. 1881. — KM KO, Kurgja fond.

⁶⁶ Gustav Bösberg Tallinnast, 26. veebr. 1880.

⁶⁷ Andres Pulk Reiu vallast, 23. okt. 1880. — KM KO, Kurgja fond.

⁶⁸ «Sakala» 9. juunil 1881; ka 25. juulil 1881.

⁶⁹ Näit. Andres Pulga koostatud kiri Reiu vallast, dateerimata (ilmselt 1881. a. suvi), jm. — KM KO, Kurgja fond.

⁷⁰ Sealsamas.

⁷¹ M. Suigusaar Pärnust, 1. juulil 1881. — KM KO, Kurgja fond.

⁷² M. Suigusaare tsit. kirjale on lisatud vastav kviitung.

ning tunnistanud tema kaebused valeks.⁷³ Sõnum Reiust 25. juuli «Sakalale» ongi varustatud tähega «K», kuigi Jakobson selle numbri trükkitoimetamisel ei võinud veel teada Pulga peksmisest. Et aga sellegi sõnumi autor oli Pulk, seda tõestab kirjavastus.⁷⁴

Röovellikust rendist ja tema tagajärgedest kõneleva materjali kõrval protesteeritakse «Sakalale» saadetud kaastöös ka lühiajaliste rendilepingute vastu. Ka «lühikese aja raha kontrahdid» on «rahva kammitsas pidajad», kirjutas näiteks Jakob Pärn.⁷⁵ Sedasama rõhutas Jakobson «Sakala» veergudel.⁷⁶

«Sakala» kirjasaatjate üldistus, et kõrge rent, sealhulgas teorent, koos lühiajaliste rendilepingutega igati pidurdab talu arenemist, on kõigiti mõistetav. Samal seisukohal oli ka «Sakala». Rendikohtadel on inimesed nukrad, tõbised, kõhnad, kirjutati «Sakalale»; nad ei hoolitse oma kodu eest.⁷⁷ Sedasama kirjutas ka «Sakala» ise rentnike elust.⁷⁸ Välja astudes kõrge rendi, eriti aga teorendi vastu, ei teinud Jakobson järelikult muud, kui väljendas rendiperemeeste, seega siis küllaltki laiade talurahva hulkade üht põlevamat soovi. Korrespondendidki nõudsid «Sakalalt», et kirjutagu ta nii ikka edasi, «sest raskest rendi suurendamisest ja teoorjuse pidamisest...», mis veel meie rahvast pimeduse paelus ja orja põlve kütkes kinni pidades kõigest ausast püüdmisest ilma osa võtmata lahutavad, et peavad mõisat orjama ja härrale kopikaid korjama».⁷⁹

On loomulik, et «Sakala» kirjasaatjad tegid rentnike ebakindlast ja enamasti viletsast olukorrast järelduse: kuni talupoegadel pole «päris kruntisi», pole neil ka priiust.⁸⁰ Märgitakse, et eesti rahva olukorra tõsiseks parandamiseks peaks «eesti rahvale... maad omanduseks saama» ning teiseks — «orjus ja abitegu koguni ära kaduma».⁸¹

Vaadeldgemgi edasi, kuidas maaküsimus kajastus «Sakala» korrespondentsis ja missuguseid teid nägid «Sakala» kirjasaatjad maaomanikuks saamiseks.

Seaduslikul teel mõisnikelt maaostmise lootus oli vaid jõukatel rentnikel. «Sakala» korrespondentide teatel aga olid rendiperemehed enamasti vaesed. Kui kellelgi raha oligi, siis olenes see mõisniku tahtest, kas ta talukoha müüb või mitte.⁸²

Teatavasti oli juba 60-ndatel aastatel eesti talupoegade märgukirjades nõutud parajat, riiklikult kindlaksmääratud m a a h i n d a. See nõue oli edaspidigi eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna tegelaste seas õige populaarne ja Jakobson on «Sakala» veergudel temast tihti kõnelnud.⁸³ Samuti esines ta eesti rahvuslike seltside 1881. aasta märgukirjas tsaarile ning mitmetes seda märgukirja ettevalmistavates samataolistes 9-punktilistes palvekirjades kohtadelt, milliseid samuti leidub

⁷³ A. Pulk Pärnust, 24. juulil 1881 ja Reiust, 26. juulil 1881. — KM KO, Kurgja fond. Reulaste näljahädast ja Pulga karistamisest kõneleb ka kiri Pärnust, allkirjata ja daatumita. — KM KO, Kurgja fond.

⁷⁴ Kirjavastus 420, A. P., «Sakala» lisaleht 25. juulil 1881.

⁷⁵ J. Pärn, Teoorjus, segarent ja puhasrent.

⁷⁶ Näit. «Sakala» 9. mail 1881 jm.

⁷⁷ K. Mühlbach Peterburist, 9. sept. 1881. — KM KO, Kurgja fond.

⁷⁸ Näit. «Sakala» 29. märtsil 1880. Selle kirjutuse pärast kutsus Lõhavere mõisnik von Helmersen vallavanema ja kohtumehe enda juurde ja nõudis nende allkirju, et «Sakalalt» kohtusse kaevata. Vallavanem keeldus. Jaan Pausk Vana-Tännasilmas 29. apr. 1880. — KM KO, Kurgja fond.

⁷⁹ Kooliõpetaja J. Veidermann Vaiknalt, 19. dets. 1880. — KM KO, Kurgja fond.

⁸⁰ Hans Rosenfeld Pöllulast, 18. märtsil 1879. — KM KO, Kurgja fond.

⁸¹ Th. Jaanvärk Tallinnast, 3. nov. 1880. — KM KO, Kurgja fond.

⁸² Hans Rosenfeld Pöllulast, 18. märtsil 1879. — KM KO, Kurgja fond.

⁸³ «Sakala» 30. dets. 1880 jm.

Kurgjalt saabunud materjalide seas. «Sakalale» saabunud kaastöös aga kajastub maahinna alandamise ja kindlaksmääramise nõue huvitaval kombel õige nõrgalt.⁸⁴ Võib-olla toob siin rohkem selgust edasine «Sakala» arhiivi uurimine.

«Sakala» materjalist nähtub, et talupojad, ennekõike kehvikud, taotlesid ka sellel perioodil maad kroonumõisatest. See oli sama maatute seas õige populaarne taotlus, milles ka rida eesti demokraatliku intelligentsi esindajaid olid 60-ndate aastate lõpul ja 70-ndate algul näinud üht teed maata talurahva varustamiseks maaga.⁸⁵ Selle nõude toetajate hulka oli kuulunud ka Jakobson. «Sakala» arhiivis leidub näiteks Tarevatu sulaste järelepärimine mingi aktsiooni asjus kroonumõisatest maade saamiseks, mis olevat ette võetud «A. Reinvaldi abiga».⁸⁶ Sellest nähtub, et sellalgi tegeles Jakobson mingil määral maatute seesuguste taotlustega, kuigi olemasolev materjal praegu ei luba midagi lähemat selle kohta kindlaks teha.

Tugevamalt kajastub «Sakala» korrespondentsis talumaade mõisastamise ning mõisastatud maade tagasisaamise probleem. Talumaade mõisastamisest kirjutati näiteks Läänemaalt Vigala kihelkonnast, polemiseerides seejuures «Tallinna Sõbraga»⁸⁷, Paidest⁸⁸ jm. Võisiku valla kirjasaatja teatas, et «3—4 aastat tagasi said meie [maad] uueste mõdetud ja plaanitud, seal pidas aga mõisahärra üksi oma kasu silmas... seetarvis laskis ta meie Nõmavere küla krundist 140 v[aka]maad kõige paremat põldu, 110 v. m. kõige paremat luha heinamaad (niipalju teda Rõstla külal kõigest oligi), peale 300 v. m. karjamaad metsaga ja pea sama võrra randade metsa ära mõisa külge võtta, mis läbi 6 talu p[õllu]-maadest ilma jäid, aga taadrete arv kasvis üle 2 küla veel suuremaks, kui enne oli».⁸⁹

Jakobson omalt poolt astus «Sakala» veergudel küllalt teravalt välja talupoegade maade mõisastamise vastu. Kinnitagu seda näiteks sõnumid Jõhvi kihelkonnast, kus K., arvatavasti Kukruse, mõisnik asutanud karjamaa kuue parema talukoha maadest. Teiseks liitnud see mõisnik valla maade kruntimisel ühe kuuendiku külamaadest mõisa külge.⁹⁰ Siin võis muidugi tegemist olla seadusliku kuuendikumaaga, — aga mis tähtsus oli kannatava talurahva seisukohalt sellel, kas nende röövimine oli seadustega sanktsioneeritud või mitte. Jõhvi talupojad hakkasid haagikohunikule vastu — ja Jakobson õigustas seda «Sakalas» täielikult.⁹¹ Mõisnikud väitsid, et talupoegade vastuhakus olevatki süüdi «Sakala» agitatsioon.⁹²

Seejuures torkab silma, nagu teorendi puhulgi, et Jakobson tundis kehtivaid agraarseadusi võrdlemisi halvasti — vähemalt Eestimaa osas. Nii on ta samale Jõhvi kokkupõrkele eelnenud suvel pärinud J. Ermaselt Peterburist, «kas Eestimaal ka talumaasi mõisa külge on aetud, nagu

⁸⁴ Näit. kiri Koigi vallast, allkirjata ja daatumita (KM KO, Kurgja fond) ning veel mõned üksikud kirjad.

⁸⁵ Vrd. A. Vassar, Viljandimaa maatameeste massiline palvekirjade-aktsioon 1873. aastal. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1959, nr. 4, lk. 382.

⁸⁶ J. Mirka Tarevastust, 20. dets. 1878. — KM KO, Kurgja fond.

⁸⁷ Läänelased, dateerimata. — KM KO, Kurgja fond.

⁸⁸ A. Grübner Paidest, 20. märtsil 1881. — KM KO, Kurgja fond.

⁸⁹ Jaan Susi Võisiku vallast, 9. nov. 1880. — Kurgja muuseum.

⁹⁰ Sõnum «Sakalas» 26. sept. 1881. Tõenäoline vaste: Kukruse ja Perivera valla-vallitsuse kiri «Sakalale» vallamaade vägivaldsest äravõtmisest parun v. Tolli poolt 11. sept. 1881. — Kurgja muuseum.

⁹¹ «Sakala» 19. sept. 1881. Vaste leidmata.

⁹² Sealsamas.

Liivimaal Quotenland». Viimane juhtis sel puhul ta tähelepanu Eestimaa 1856. aasta talurahvaseaduse paragrahvile 17.⁹³

Mõisastamise vastu toimunud väljaastumistest oli kaugemale ulatuvaks nõue, et mõisastatud maad tagasi antaks, kusjuures selle nõude ajalast tagasihaaravust täpsemalt ei piiritletud. Selles küsimuses võiks siinkohal näitena tuua ühe huvitava ettepaneku «Sakalale» saadetud kaastööde hulgast. Kirjasaatja avaldas nimelt arvamust, et eesti rahvas loobuks meelsasti väikestest põllulappidest, mis asuvad mõisamaal ja on teo- või ka raharendil. Selle eest peaks ta aga tagasi saama kõik nende külade maad, kust mõisnikud on talud ära kaotanud ja talupojad hulkuma või moonakateks ajanud. «Seda maad tuleks tõesti hirmus palju,» ütleb kirjasaatja. Illustratsiooniks on toodud mõningad konkreetset näited maade mõisastamisest Türi kihelkonnas.⁹⁴ Jakobson kahtleb kirjavastuses, kas ta seesugust kirjutust oma ajalehes pruukida saab.⁹⁵ Loomulikult ei saanud ta seda, kuigi kõnesolev ettepanek on ju õieti tagasihoidlik ja leplik.

Mõisastatud maade tagastamise nõue oli eesti talurahva vanu traditsioonilisi nõudeid, mille teostumine oleks võimaldanud varustada maatuid maaga.⁹⁶ Seda talurahva seas populaarset mõtet olid juba ammu arendanud ka eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna tegelased, näiteks J. Köler⁹⁷ ja Mart Mitt.⁹⁸ Samuti esineb see nõue hiljem kehttalurahva märgukirjades Manasseinile. Avalikult temaga välja tulla oli aga raske. Mõisastatud maade tagastamine oleks sisuliselt tähendanud Balti aadli veel küllaltki olulisi feodaalseid jooni omava suurmaavalduse tõsist riivamist, millega mõisnikud mitte mingi hinna eest poleks nõustunud. Eesti talurahva seas aga elas visa lootus mõisa arvel maad saada. Mõisastatud maade tagasinõudmine oli selle põhilise lootuse ja taotluse üks avaldusvorme, võimalus, mis näis seaduslikuna ja väga reaalsena.

Kuid «Sakala» korrespondentsis peegelduvad ka hoopis radikaalsed, s. o. peamiselt kehttalurahva lootused, mis seisid selles, et oodati üldist tasuta maajagamist. Kirjasaatjad ise sageli ei uskunud selle lootuse reaalsust: «Jah, kes kaotab need kõrged rendid, ma näen, et inimesed nende all õhkavad ja ootavad hingemaad, mis kõik tühi lootus on.»⁹⁹ Kirju ning järelepärimisi hingemaa asjus sai Jakobson, nagu näitavad ta sõnavõttud, rohkem, kui neid seni on «Sakala» arhiivist päevalgele tulnud. Eriti näivad hingemaa lootused lõkkele löövat 1881. aastal, mil rahva aktiivsus üldiselt tõusis. Selle aasta lõpul pidas Jakobson vajalikuks «Sakalas» kirjutada: «Meile on viimasel ajal mitu kirja tulnud, ... kus ikka selle üle otsust päritakse, kas talumaid maksab osta, sest pea pidada hingemaad ka meile tulema ja siis kõik ostetud maad jälle omanikkude käest ära võetama.» Jakobson märkis, et ta olevat sellele püüdnud kirjavastuses kosta, viimasel ajal olla aga «uuesti

⁹³ J. Ermas Peterburist, 16. aug. 1881. — KM KO, Kurgja fond. Jakobsoni järelepärimine on vist seotud küsimustega Jakobsonile endale, nimelt: kas mõisnikul on õigus 1/6 külamaast ära võtta ja karjamõisaks teha? Selle esitas A. Grübner Paidest 20. märtsil 1881. — KM KO, Kurgja fond; vrd. kirjavastus 274, A. G. P-s. «Sakala» lisaleht 18. apr. 1881.

⁹⁴ Abram Argas Allikult, 23. juulil 1881. — KM KO, Kurgja fond.

⁹⁵ Kirjavastus 478, A. A. A-l. «Sakala» lisaleht 22. aug. 1881.

⁹⁶ Vrd. A. Vassar, Maajagamise nõudest 1860-ndate aastate palvekirjade-aktisioonides. «Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1958, nr. 2, lk. 126 jj.

⁹⁷ Vt. näit. KM KO, f. 169, m. 14 : 4.

⁹⁸ M. Mitt, Elu lugu, Aia luguga ühendatud viisil kirja pandud, lk. 94. — KM KO, koopiad 65.

⁹⁹ Kaarel Kingissepp Saaremaalt, 19. juulil 1881. — KM KO, Kurgja fond.

palju kirju tulnud». «Seesugust hingemaad nagu Sise-Venemaal on,» kirjutas Jakobson, «ei saa ilmaski meie maale tulema... ja kui tulekski, siis oleks see õnnetus kogu meie talurahvale.» Seetõttu soovitas ta neil, kel võimalik on, maad päriseks osta. Ühtlasi lisis Jakobson, et meie maamüügi seaduses on tõepoolest puudusi; nimelt peaks olema luba müüa maad ka «vakamaa kaupa», et «lahtised inimesed ka oma väikeste kohtade peremeesteks võiksid saada». «Aga hingemaade jutt jätkem kõrtsi logaskite hooleks,» ütleb Jakobson lõpuks,¹⁰⁰ väljendudes seega nii, nagu tolleaegsetel jõukamatel peremeestel kombeks oli kehvtalurahva hingemaanõudmistest kõnelda.

Nimetatud artikkel kutsus esile teravalt vaenuliku kirja. See on «Sakala» arhiivis ainus seni teada olev kiri, kus Jakobsonile kallale tungitakse kui üksnes peremeeste huvide kaitsjale. Anonüümse kirja saatja, kes esines märgusõna «Ilma maata pops» all, kurjustas Jakobsoniga väljenduse «kõrtsi logaskid» pärast; just «Sakala» kaastöölised ja «ostetud koha omanikud» olevat kõrtsiskäijad, kes viina sisse varsti ära uppuvat. Nad ei mõistvat hingemaad ootava rahva häda.¹⁰¹

Jakobson pidas vajalikuks sellele kirjale tõsiselt ja pikalt vastata. «Kulla veli,» kirjutas ta kirjavastuses, «Teie eksite, kui Teie arvate, et meie Teie elukorra peale niisama ei mõtle, kui peremeeste elukorra peale. Mitte ilmaaegse lootustest, mille sees hingemaade lootus meie maal on, ei tule teile abi, vaid tõsiselt seesuguste asjade pärimisest, mis võimalikud on kätte saada. Meie soovime ka Teile igapähele oma maatükike kätte, aga mitte kui hingemaad, mis ju mitte harija omandus ei ole, vaid kui tõeste Teie oma pärandust. Sellest asjast veel edaspidi.»¹⁰² Edaspidiseks aga ei jätkunud Jakobsonil enam elupäevi; teatavasti suri ta juba 1882. aasta märtsis.

Nii selgitas Jakobson tsiteeritud artiklis ja pikas kirjavastuses üldsuule oma seisukohta hingemaa ja kehvtalurahva maaga varustamise küsimuses. Ta lähenes sellele probleemile muidugi teisiti kui rahvas, käsitledes hingemaad täpselt vene hingemaana ja pidades siiralt seesugust süsteemi kahjulikuks kõigile talupoegadele. Taoline seisukoht oli traditsiooniline eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna tegelastele.¹⁰³ Talurahvas aga mõtles hingemaa all maajagamist üldse, ja seda peamiselt mõisa maaressursside arvel, kuid kehvtalurahvas taotles juba sel perioodil üldist võrdsustavat maajagamist, mis oleks haaranud ka peremeeste maad.

Püüdes hajutada petlikke illusioone ei astunud Jakobson siiski vastu talurahva hulkade maanõudmisele. Ta toetas ja õhutas isegi kehvtalurahva maataotlust, kaaludes küsimust, kuidas ka maatuid maaga varustada. Sellest kõnelevad kas või ta sõnad: «Igapähele maatükike kätte!» Kahtlemata poleks Jakobsonil midagi selle vastu olnud, kui oleks teoks saanud ulatuslikum maajagamine mõisamaade arvel. Kuidas aga Jakobson suhtus kehvtalurahva hingemaanõudmisesse, kuivõrd see juba ka peremeeste maade jaotamist taotles, on probleem, mis väljub käesoleva artikli raamidest. Käsitletava teema seisukohalt on ennekõike oluline esitatud faktidest tulenev järeldus: Jakobson ei suhtunud vaenulikult maanälga kannatavasse kehvtalurahvasse, ei tõmbunud maatutest eemale, vaid apelleeris oma ajalehega ka kehvtalurahvale.

¹⁰⁰ «Sakala» 26. dets. 1881.

¹⁰¹ Ilma maata pops, dateerimata (1882. a. algus). — KM KO, Kurgja fond.

¹⁰² Kirjavastus nr. 20, Ilma maata pops. — «Sakala» lisaleht 23. jaan. 1882.

¹⁰³ Näit. J. Adamson J. Kölerile 25. apr. 1873. — KM KO, f. 70, m. 1:1; M. Mitt, Elu lugu, Aia luguga ühendatud viisil kirja pandud, lk. 93.

Seoses sellega tuleb peatuda veel mõningatel sündmustel, mis leidsid aset 1881. aastal ning kajastuvad ka «Sakalale» saadetud kaastöös.

1881. aasta augustis kirjutas endine Ambla köster A. F. Raudkepp «Sakalale» intrigeerivalt Virumaal sama aasta suvel maasaamise eesmärgil toimunud «suurest töömeeste ja mõisade moonameeste» liikumisest. See Virumaa kehtalurahva liikumine, mis traditsioonilise «kroonu alla kirjutamisega» taotles hingemaa saamist, vajab veel uurimist, samuti Rakvere kooliõpetaja ning ajalehe «Valgus» toimetaja M. Lindenbergi ja ta naise E. Lindenbergi osa selles. Raudkepi versiooni järgi olnud Lindenberg rahva «üles ässitaja»; iga päev käinud tema juures 50—60 inimest ennast «kroonu alla» kirjutamas. Osa «Kalevipoja» seltsi juhatuse liikmeid — Raudkepp jt. — olnud lõpuks sunnitud politsei abi paluma, et «päästa» Rakvere «Kalevipoja» seltsi, kelle ruumides need kokkutulekud toimusid. Politsei olevatki «hulga kardetavaid kirjasi» ära võtnud. «Asi on praegu hirmus kardetav,» kirjutas Raudkepp, «rahvas on pool mässamas.»¹⁰⁴ Isiklikust vihavaenust Lindenbergi vastu liialdas aiatult esinev Raudkepp ilmselt sündmuste ulatusega, nähtavasti soovides, et Jakobson avaldaks «Sakalas» materjali, mis Lindenbergi veelgi sügavamini õnnetusse tõukaks. Oli teisigi kirjasaatjaid, kes ka varem olid Jakobsonile Lindenbergi kohta teatavaks teinud vägagi kahtlasi fakte, mis juba oma haruldase mitmekesisuse tõttu ei saanud paika pidada. Ei saanud Jakobsongi neid kõiki uskuda, kuigi talle pidid mõju avaldama need mitmed kurjad sõnad, mis Lindenberg näiteks A. Treumanni ja J. Kõrvi teatel tema kohta olevat öelnud.¹⁰⁵ Peale Lindenbergi vangistamist saatsid «Sakalas» avaldamiseks parastavaid kirjutisi ka J. Kunder¹⁰⁶ Rakverest (varem oli ta «Sakalale» läkitanud rohkesti satiiri «Valguse» kohta) ja Johannes Kõrv.¹⁰⁷ «Valgusega» pidas «Sakala» teatavasti ägedat sulesõda. Selle tõsiasi konstateerimisega piirdumegi siinkohal, käsitlemata konflikti ennast kui teemast kõrvaleviivat. Meid huvitab praegu vaid see, kuidas Jakobson reageeris oma kirjasaatjate ässitustele. Näeme, et ta Raudkepile vastas ähmaselt: «Need asjad on kõik väga pahad, aga vaadake ette, et neid ülemäära veel pahemaks ei tehta, kui nad on.»¹⁰⁸ Nende ridade väheütlevusest hoolimata kõlab neist manitsus selle küsimuse ümber kära mitte teha. Kunderi ja Kõrvi parastamistesse suhtus ta eitavalt ning vastas viimasele «Sakalas»: «Langenud vastalist ei pea meie mitte sügavamale kukutama.»¹⁰⁹ «Sakala» sõnumites võttis ta Lindenbergi algul isegi nagu kaitse alla, märkides, et need, kes end Lindenbergi juures üles kirjutasid, võisid olla «palgatud mehed». Sellega osutas ta võimalusele, et kogu lugu võis olla mõisnike provokatsioon.¹¹⁰ Hiljem tõi Jakobson ära ametliku informatsiooni selles küsimuses: Lindenberg olevat rahvast raha eest «kroonu alla» kirjutanud. Kuid ta märgib informatsiooni lõpus siiski: «See asi on väga udune.»¹¹¹ Nii suhtus Jakobson Lindenbergisse ka pärast tema vangistamist kõigiti korrektselt, nagu sellele tähelepanu on juhtinud juba L. Loone.¹¹² Tuleb ka lisada, et Lindenbergi looga seoses sai Jakob-

¹⁰⁴ A. F. Raudkepp Rakverest, 10. aug. 1881. — KM KO, Kurgja fond.

¹⁰⁵ A. Treumann Rakverest, 5. aug. ja 10. det. 1880; Joh. Kõrv Porkunist, 27. apr. 1881 jm. — KM KO, Kurgja fond.

¹⁰⁶ J. Kunder, Valguse Mihkli leinalaul, 14. aug. 1881. — KM KO, Kurgja fond.

¹⁰⁷ Joh. Kõrv, 12. aug. 1881. — KM KO, Kurgja fond.

¹⁰⁸ Kirjavastus nr. 514, «Sakala» lisaleht 19. sept. 1881.

¹⁰⁹ Kirjavastus nr. 507, J. K-v. R-s. Sealsamas.

¹¹⁰ «Sakala» 5. sept. 1881.

¹¹¹ «Sakala» 12. sept. 1881.

¹¹² Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil. Toimetanud L. Brutus, L. Loone, Tallinn, 1958, lk. 215.

son niisuguseidki kirju, kus kahetseti, et need, kes rahva huvide eest võitlevad, pannakse kinni, nagu näiteks Adam Aint ja Lindenberg. «Nii vemmeldakse eesti rahvast!» kurtis kirjasaatja.¹¹³

Jakobsonil oleks kerge ja tulus olnud oma ajakirjanduslikku vastast ning tema juures käinud maatuid mässajateks tembeldada ja neid kiruda, aga ta ei teinud seda. Seegi fakt näitab, et Jakobson ei suhtunud maanäljas kehvtalurahva liikumisesse vaenulikult ega tundnud pimedat hirmu tema ees.

*

Peegeldades talurahva mõttemaailma, tema taotlusi ja soove, näitab «Sakala» korrespondents oma vaadeldud osas, et veel neilgi aastail tundis eesti talupoeg end majanduslikult tugevasti mõisa küünte vahele surutuna. Mõisal oli mitmeid pärisorjuslikke, enamasti seadustega sanktsioneeritud viise talurahva, eriti kehvikute ja keskmike majanduslikuks kurnamiseks. Selleks aitas kaasa ka seisuslik kohus, mis kaitses mõisnike huvisid.

Kirjad «Sakala» toimetusele näitavad ka seda, et talurahvas protestis teda rõhuva ikke vastu ja et ta tegi seda järjest selgema arusaamisega olukorrast. «Sakalale» saadetud kaastöögi on üheks talupoegade protestiavalduseks mõisaikke vastu, veel enam — kõigi pärisorjuse jäänuste vastu külas.

Eespool käsitletud materjal, nagu märkisime, ei ole täielik, kuid ta lubab siiski väita, et talupoegi rõhuvatest pärisorjuse iganditest kutsus kõige enam protesti esile teorent. Meenutagem siinjuures Lenini üldistust Vene küla kohta XIX sajandi lõpul ja XX algul: «Teorent tingib tehnika seisaku ja kõigi ühiskondlike ja majanduslike suhete seisaku külas.»¹¹⁴

Võitlus teorendi vastu väljendas peamiselt rendiperemeeste-keskmike meeleolusid, küllaltki ilmselt aga ka kehvtalurahva häda. Aktiviseerivalt mõjus siin Jakobsoni tegevus. Esinedes teorendi vastu ta mitte ainult ei järginud talurahva väga laiade hulkade soovi, vaid kihutas omaltki poolt rahvast üles teoorjuse vastu välja astuma. «Sakala» korrespondentsist näeme, et teorendi kohta materjali koguminegi õhutas rahvast senisest teadlikumalt hindama oma vahekorda mõisaga. Peale eespool esitatute illustreerib ka seda «Sakalale» saadetud kaastöö hulgas leiduv järgmine väike looke. Talupoeg Juhan Tiivits Pootsilt teatas «Sakalale», et ta keeldus odavalt arvestatud ristikehinaniitmisest mõisale. Pootsi mõisa opman Jungmannile, kes teda püüdnud tööle sundida, vastanud Juhan Tiivits, et nagu ta «Sakalast» lugenud, on seesugune segarendipäevade tegemine seadusvastane. Seepeale sõimanud opman «Sakala» toimetajat «juhmiks ja mässajaks». Juhan Tiivits palub Jakobsoni «oma lehes natuke temale ninatubakat saata, et ta aevastama hakkaks ja maailma headuste haisu ka tundma saaks, aga mitte mõisa haisu üksinda ja maailma headuste vastu ei sõdiks, ja meid ämbliku viisi ei imeks».¹¹⁵ Seegi episoodike kõneleb «Sakala» mõjust; naiivselt, aga humoorikalt ja tabavalt väljendab võrdlemisi kehvalt kirja tundev talupoeg oma usaldust «Sakala» vastu.

Kuid kõrvuti kõige sellega protestis talurahvas röövellikult kõrge, paljusid talupoegi laostava rendi vastu üldse.

«Sakala» korrespondentsis peegeldub küllalt selgesti ka talurahva terav maapuudus, mis kehvtalurahva juures otse maanäljaks kujunes.

¹¹³ Th. Jaanvärk Tallinnast, 11. okt. 1881. — KM KO, Kurgja fond.

¹¹⁴ V. I. Lenin, Teosed, 6 kd., lk. 111.

¹¹⁵ Pootsi talupoeg Juhan Tiivits, 9. juulil 1881. — Kurgja muuseum.

Hingemaa nõudmise kajastumine «Sakalale» saadetud kaastöös osutab selle nõude populaarsusele mitte üksnes kehttalurahva, vaid isegi veel ka rentnike seas. Maaküsimuse legaalse lahendusena nõutakse maade mõisastamise keelamist ja mõisastatud maade tagasiandmist.

Omalt poolt nõudis Jakobson «Sakalas», et kehtestataks kindlad madalad maahinnad, avaldas sõnumeid talumaade mõisastamise vastu jne., osutades tähelepanu ka kehttalurahva maavajadusele ning otsides teid selle lahendamiseks. Ta ei olnud kehttalurahva maanõudmise vastu.

Kasutatud materjal lubab väita, et teorendi ja maaküsimuse käsitlemisel «Sakalas» toetus ja apelleeris Jakobson eeskätt rentnikele-keskmi-kele, aga tunduval määral ka kehttalurahvale, kes sellal oligi pärisorjuse igandite vastu suunatud võitluse kõige järjekindlamaks kandjaks ning eesti ühiskonnas areneva demokraatliku võitluse põhijõuks. Seegi tõsi-asi kinnitab, et meil on «Sakala» näol tegemist demokraatliku — loomulikult kodanlik-demokraatliku — ajalehega, mis ei väljenda üksnes ega ennekõike eesti küla ladviku, vaid talurahva laiade hulkade huve. Teatavasti arenes sel perioodil järjest kiiremini eesti talurahva kapitalistlik diferentseerumine, nagu aga näitab ka «Sakala», ühendas võitlus mõisa vastu veel talurahva eri kihte.

Mõisa ja talu majanduslikku vahekorda käsitledes ei jälginud me «Sakala» kaastöölise suhtumist mõisnike privileegidesse ja nende poliitilisesse võimusse. Kuid juba käesolevaski artiklis esitatud materjali põhjal võib väita, et «Sakala» kaastöös peegeldub eesti talurahva laialdane protest pärisorjuse jäänuste vastu eesti külas. «Sakala» omalt poolt õhutas seda protesti ning nii hakkas talurahvas oma suhteid mõisaga ikka teadlikumalt vaatlema ja hindama. Pole siis imestada, et kirjasaatjad ise oma olukorda üldistades kirjutasid: «See rahvas seisab praegu mõisa voli all kui mõnekümne aasta eest, et see peks on aga puudu, mis mõni mõisnik ehk väga kahetseb.» Eesti talurahvas peab end teiste heaks vaevama, kirjutab korrespondent ja lisab: «Kas see rahvas ei pea siis mitte kui sotsiaal-demokraatlased mõtlema hakkama, et kõik maailma varasi ühetasa tarvis ära jautada, et mitte rikkad vaeseid ei vaevaks.»¹¹⁶

Kuigi üksikutest mõisnike võimu vastu suunatud avaldustest võib välja lugeda ka rohkemat, püsib «Sakalale» saadetud kaastöös kajastuv protest üldiselt legaalsetes raamides. See on ka mõistetav, sest meil on tegemist legaalses, tsenseeritavas ajalehes avaldamiseks määratud kirjutustega. Teiselt poolt aga põhjustas seda kogu talurahvaliikumise enda piiratus. Sellest hoolimata täitis nii «Sakala» kaastöölise kui ka «Sakala» enda võitlus pärisorjuse jäänuste vastu toleaeegses eesti külas suurt progressiivset funktsiooni, sest kapitalismi vaba ning kiire arenemise huvides oli vajalik kõigi pärisorjuse igandite hävitamine ühiskonna majandusliku arenemise teelt.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
30. XII 1959

¹¹⁶ Hans Rosenfeld Põllulast, 18. märtsil 1879. — KM KO, Kurgja fond.

О КОРРЕСПОНДЕНЦИИ ГАЗЕТЫ «САКАЛА» И ОТРАЖЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ ПОМЕЩИКОВ И КРЕСТЬЯН В НЕЙ

Э. Янсен,

кандидат исторических наук

Резюме

В национальном движении Эстонии второй половины XIX в. значительное место принадлежит демократической национальной газете Карла Роберта Якобсона «Сакала», которая остро критиковала пережитки крепостничества, в то время еще цепко державшиеся в эстонской деревне. До нас дошел архив этой газеты, где, в частности, собрано большое количество корреспонденций, полученных «Сакала» от представителей всех слоев крестьянства и низших слоев городского населения. Анализ этого материала позволяет точнее установить связи «Сакала» с народными массами и, кроме того, дает возможность конкретно исследовать действительное положение эстонского крестьянства во второй половине XIX в.

В настоящей статье рассматривается главным образом та часть корреспонденции «Сакала», в которой отражены экономические связи между мизой и крестьянством. Как явствует из этого материала, вопросы аренды, особенно отработочной ренты, были для эстонских крестьян острой проблемой. Отработочная рента была в то время распространена по всей Эстонии и сильнее всего страдали от нее бедняки и середняки. К. Р. Якобсон живо интересовался этой проблемой, собирал данные об отработочной ренте и призывал народ к протесту против этого пережитка феодализма.

Наряду с материалами, направленными против отработочной ренты, в архиве «Сакала» встречается множество жалоб на грабительский характер денежной ренты. Письма, полученные «Сакала», показывают, что представители различных слоев крестьянства пришли к выводу, что отработочная рента и высокая денежная рента являются факторами, держащими эстонское крестьянство в зависимости от мизы.

Корреспонденция «Сакала» свидетельствует и об остром недостатке земли у эстонского крестьянства. В ней выдвигается множество конкретных предложений для ослабления земельного голода: раздел казенных земель, запрещение захвата крестьянских земель помещиками, требование возврата захваченных земель и т. п. Корреспонденция «Сакала» показывает, что в то время среди средних и бедных крестьян оживились традиционные надежды на общий раздел земли. При этом крестьяне надеялись, что раздел земли будет осуществлен за счет помещичьих хозяйств. К. Р. Якобсон, со своей стороны, выступал в «Сакала» с требованием установить низкие цены на землю, публиковал сообщения о захвате крестьянских земель помещиками и т. д. Он искал способа наделить бедных крестьян землей.

Как видно из сказанного, корреспонденция «Сакала» отражает насущные проблемы экономической жизни эстонской деревни: вопросы аренды и наделения землей. Она показывает также, что мизное землевладение и эксплуатация со стороны помещиков задерживали рост крестьянского хозяйства, причем особенно страдали от этой эксплуатации средние крестьяне и бедняки. В то же время растет волна протеста против пережитков крепостничества.

«Сакала» К. Р. Якобсона, призывая народ бороться против отработочной ренты, опиралась в своих выступлениях на средних и бедных крестьян и отражала их интересы. Следовательно, классовая база «Сакала» была довольно широка и мы можем с полным правом называть ее демократической газетой.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
30. XII 1959

ÜBER DIE KORRESPONDENZ DER «SAKALA» UND ÜBER DIE WIRTSCHAFTLICHEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN GUT UND BAUERNHOF IM LICHTE DIESER KORRESPONDENZ

E. Jansen

Zusammenfassung

Die von Carl Robert Jakobson herausgegebene Zeitung «Sakala» spielte in der estnischen nationalen Bewegung der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts eine bemerkenswerte Rolle. Dieses demokratisch-nationale Organ der Presse unterzog die damals in Estland bestehenden Überbleibsel der Leibeigenschaft einer scharfen Kritik. Das Archiv der Zeitung ist bis heute erhalten; es enthält reichlich Beiträge von Korrespondenten aus allen Schichten der Bauernschaft und aus den unteren Schichten der Stadtbevölkerung. Die Analyse dieser Berichte ermöglicht es, die Frage von den Beziehungen der «Sakala» zum Volk wahrheitsgetreuer zu beantworten, als es bisher geschehen konnte. Zugleich bilden diese Schriftstücke eine Quelle, die wirkliche Lage der estnischen Bauernschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts konkret zu beleuchten.

Vorliegender Aufsatz befasst sich mit dem Teil der an die «Sakala» gerichteten Korrespondenz, der die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Gut und Bauernhof widerspiegelt. Das benutzte Material bezeugt, dass die Pacht — insbesondere die Arbeitsrente, die damals noch im ganzen Lande üblich war und besonders den ärmeren Bauern schwer zur Last fiel — für das estnische Landvolk ein äusserst akutes Problem darstellte. C. R. Jakobson sammelte auch selbst Material über die Arbeitsrente und ermutigte das Volk, dagegen zu protestieren. Neben den gegen die Arbeitsrente gerichteten Briefen finden wir im Archiv der «Sakala» auch solche, die sich über den räuberischen Charakter der Geldrente beklagen. Alle diese Briefe beweisen, dass ihre Autoren, Vertreter der verschiedenen Schichten der Bauernschaft, sich auch selbst dessen bewusst waren, dass die Arbeitsrente und die aufs äusserste hinaufgeschraubte Geldrente das estnische Landvolk den Gutsbesitzern gegenüber in Botmässigkeit hielten.

In enger Verbindung damit lässt die Korrespondenz der «Sakala» auch das für die Bauernschaft besonders empfindliche Problem des Landmangels deutlich hervortreten. Es werden verschiedene Vorschläge zur Lösung der Agrarfrage gemacht, so z. B. die Aufteilung der Staatsgüter, das Verbot der Enteignung des Grund und Bodens durch die Gutsbesitzer, die Zurückgabe der enteigneten Grundstücke usw. Aus den Briefen geht hervor, dass es namentlich die ärmere Landbevölkerung war, in deren Mitte die traditionelle Hoffnung der estnischen Bauernschaft wach blieb, das Land möchte einer allgemeinen Teilung unterzogen werden. Dabei rechnete man in allen Schichten der Bauernschaft vor allem auf die Zuteilung von Gutsländereien.

C. R. Jakobson seinerseits stellte in der «Sakala» die Forderung eines staatlich festgesetzten niedrigen Bodenpreises auf; er veröffentlichte Stellungnahmen gegen die Enteignung des Bauernlandes u. dgl. Auch suchte er Wege, die Landansprüche der ärmeren Bauern zu befriedigen.

Die Schilderung der Pacht- und Agrarfrage in der Korrespondenz der «Sakala» zeigt, dass der Gutsbesitz die Entwicklung der Bauernwirtschaften noch stark hemmte und für die mittleren und Kleinbauern eine Quelle stets erneuten Elends bedeutete. Zugleich sehen wir aber in den Berichten dieser Korrespondenz die Widerspiegelung einer weit um sich greifenden und stets anwachsenden Protestbewegung gegen die Überbleibsel der Leibeigenschaft auf dem Lande. Einen Beitrag zu dieser Bewegung lieferte ihrerseits auch C. R. Jakobsons «Sakala». In ihrem Auftreten gegen die Arbeitsrente, zum grossen Teil aber auch in verschiedenen anderen Punkten der Agrarfrage, stützte sich die «Sakala» auf die Masse der Mittel- und Kleinbauern sowie der Dorfarmut, deren Interessen sie vertrat. Die Klassenbasis der «Sakala» war also sehr breit, so dass wir diese Zeitung mit vollem Recht eine demokratische nennen dürfen.

Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR

Eingegangen
am 30. Dez. 1959